

Over de namen van de Scheldekaaien

Ginds zie ik 'de lichtjes van de Schelde'...

De namen van de Scheldekaaien vormen op zich een etalage, een visitekaartje voor de stad, een uithangbord voor de wereld: een

waaijer aan namen en functies, waarin de Scheldestad zichzelf laat weerspiegelen: een sloep, sluisen, steden, schilders, aardrijks-

kundigen en industriëlen die, ieder op hun manier, 'geschiedenis' schrijven.

'De lichtjes van de Schelde' is één van de populairste Antwerpse liederen. Anton Beuving schreef de tekst en Bobbejaan Schoepen zong het voor het eerst. Daarna zouden La Esterella, Louis Neefs en later Hans De Booij en Wannes Van de Velde het hem nog nazingen. Wanneer het werd geschreven hebben we niet kunnen achterhalen.

Maar de kans bestaat dat het toen nog over gaslantaarns ging. Voor het overige zal er aan de eerste aanblik van de stad sinds meer dan honderd jaar weinig veranderd zijn. Eeuwenlang had de stad er aan oeverzijde uitgezien als een aaneengesloten muur, slechts op een zestal plaatsen onderbroken door een met torentjes geflankeerd gat, dat uitgaf op een achterliggende vliet. Vóór elk stuk stadsmuur was er een stukje kaai waaraan zeilschepen konden aanleggen en in elke muur één of meer toegangspoorten naar die kaai.

De rechtekking van de Scheldekaaien rond 1880 en het bouwen van de Brialmontvesting rond 1860 hadden wél een grondige verandering aan het uiterlijk van de stad teweeggebracht. Bij die radicale ingrepen gingen zowel de hele toenmalige haven als de oudste stadskern onder de sloophamer. Aan het begin van die 19de eeuw was er nochtans reeds een ingrijpende herstructurering uitgevoerd, waarbij de eerste

De nieuwe Rijnkaai en de Bonapartesluis, na het rechtekken van de kaaien.

dokken werden gegraven, nieuwe kaaien werden aangelegd en de oude stadsmuren langs Scheldezijde werden gesloopt. Daarbij werden, tussen 1804 en 1819, de gronden in de strook van de gewezen stadsmuren opgehoogd met de aarde vrijgekomen bij de aanleg van de eerste dokken. Rond 1840 werden de kaaiwegen verbreed en ontstond er vanaf de Orteliuskaai tot en met de in 1838 verlengde Plantinkaai een met twee rijen bomen beplante verkeers- en wandelweg.

Ondanks al die ingrepen blijven tot op vandaag een flink aantal straatnamen van voorheen bewaard en soms is hun ligging aan vlieten en buitenkaaien nog te herkennen.

De eerste steenweg is de **Tavernierkaai**, in 1819 ontstaan na afbraak van de 14de-eeuwse stadsmuur gelegen achter de Engelsekaai. Die kaai werd bij voorkeur gebruikt door de Engelse

kooplieden maar was ook tijdelijk in gebruik als loskade voor hout aangevoerd langs de Benedenschelde, de 'oude berderenwerf'. De straat is genoemd naar Jean-Baptiste Tavernier (1605 - 1689). Jean-Baptiste, zoon van de naar Parijs uitgeweken Antwerpse aardrijkskundige Gabriël, opende met zijn reizen de weg voor de handel naar het oosten. In 1682 verscheen "De zes reizen van de heer J. Bapt. Tavernier die hy in Turkijen, Persiën en in d'Indiën gedaan heeft".

Toen rond 1550 de Graan- en Timmervlieten werden gegraven, kwamen hier graanscheppen uit Holland en Zeeland afmeren en de ruimte ten westen van het huizenblok (Adriaan) Brouwerstraat/ Brouwersvliet werd kort daarop Zeeuwse markt of Zeeuwse Korenmarkt genoemd. Vandaag blijft de naam Zeeuwse Koornmarkt gereserveerd voor wat na het rechte trekken van de Scheldekaaien van deze plaats overbleef: het straatje rond de gebouwen van het Loodswezen. Daar bevindt zich ook de Marguerie Schuilhaven, in 1883 aangelegd als lig- en strandplaats voor de roeiboten die vroeger de vlieten aandeden. De naam Margueriedok gaat terug op Ludovicus Marguerie (1821 - 1889), gemeenteraadslid en scheepsbouwer, die de promotor was van de bouw van dit dokje.

1930 - Het Loodswezen op Scheldekaai 25, helling Margueriedokje met roeiboten.

De **Rouaansekaai** is genoemd naar de Franse stad aan de Seine waarmee Antwerpen sedert de 16de eeuw drukke handelsbetrekkingen onderhield. Vroeger liep ze langs de zuidkant van de Brouwersvliet, in de verlenging van de Kriekenstraat. Reeds in de tweede helft van de 16de eeuw hadden Rouaanse kooplieden hier een kantoor.

Tussen Brouwersvliet en Sint-Pietersvliet bevond zich de zgn. Meekaai. Op deze aarden loskade werden destijds de meekrapwortels ontscheept. De meekrap werd in de polders ten noorden van Antwerpen gekweekt om de rode kleurstof uit zijn wortels. De plant, die zelf 60 à 100 cm hoog wordt, heeft dikke wortelstokken en dunne vezelige bijwortels van 50 tot 100 cm. Daaruit werd een rode kleurstof, het zgn. Turks rood, verkregen, die o.m. werd gebruikt voor het verven van textiel en lederwaren, maar ook in de schilderkunst onder de naam 'kraplak'. Huisvrouwen gebruikten ook wel een stukje wortel bij de bereiding van stoofperen, die er een mooie rode kleur door kregen, en het loof werd gebruikt om er tinnen huisraad mee op te poetsen. De plant kon pas na drie jaar worden geogst. Nadat de wortels enkele dagen bleven drogen op het veld werden ze naar de meestof gebracht. Daar werden ze verder gedroogd, in het stamphuis verpulverd en nagedroogd in de ast. Er waren meestoven in Oorderen, Berendrecht en Zandvliet. De bereiding van synthetische anilinekleurstoffen nam echter toe, zodat de teelt rond 1870 ten einde liep.

Wellicht omwille van de naamsgelijkenis werd later de straatnaam **Van Meterenkaai** gegeven. Emanuel van Meteren (1535 - 1612), was een volle neef van Abraham Ortelius. Opgeleid voor de handel, ging hij al vroeg in Londen werken. In 1583 werd hij daar tot hoofdman van de Nederlandse kooplieden verkozen. Hij liet o.m. een "Belgische ofte Nederlantsche historie van onsen tijden" na, een kroniek van de gebeurtenissen tijdens de strijd met Spanje.

1923 - De steenweg Ortelius- en Van Meterenkaai, vanaf het Steen richting Loodswezen. Bemerkt de tram, treinwagons, paarden en karren.

We komen nu bij de **Orteliuskaai**. Abraham Ortelius (1527 - 1598), aardrijkskundige, beter gekend onder zijn verlatijnste naam Ortelius, gaf tal van kaarten uit. Zijn bekendste werk is "Theatrum orbis terrarum". Hij onderging invloed van zijn grote tijdgenoot Mercator (1512 - 1594) ofte Geeraard de Kremer uit Rupelmonde. In 1819 werd zijn naam gegeven aan het kaaigedeelte tussen Sint-Pietersvliet en Koolvliet.

Het schipperskwartier was vroeger vooral de volkse buurt tussen Sint-Pauluskerk en Schelde. Sinds mensenheugenis branden de lichtjes ter hoogte van deze kaaien een tikkeltje roziger. Als gevolg van de ligging waren er ook veel zeemanskroegjes en in de nu verdwenen oude huisjes langs de Burchtgracht en het Vleeshuis brandden de rode lichtjes tot laat in de nacht. Vandaag is het schipperskwartier voornamelijk een woonbuurt met sociale woningen: de Leguit, Dries, Keistraat. Daarnaast zijn er nog kantoorgebouwen, discotheken en een aantal cafés en restaurants.

Lang geleden waren er ontuchthuizen langs de **Koolkaai**, in de Stoofstraat en in de Willem Lepelstraat. Wettelijk is de prostitutiebuurt nu beperkt tot de gedoogzone Schippersstraat, Vingerlingstraat en Verversrui. Wat de 'matrozen' betreft, zorgen het Internationaal Zeemanshuis en de zeemanskerken in stad en haven voor het nodige tegengewicht. Een buitenbeentje daarbij is het 'kerkschip Sint-Jozef', een als kerkruimte én cafetaria ingericht binnenschip, gelegen aan het Insteekdok voor Lichters op kaai 526, dat zich meer richt op de binnenvaartschippers.

1923 – De steenweg Jordenskaai, vanaf de brug aan het Noorderterras richting Steen.

1930 – De Ernest Van Dijkstraai, richting Steen. Bemerkt de natiewagens met paarden en de stootkar met honden.

De **Jordenskaai**, en uiteraard ook de Jacob Jordaensstraat, zijn genoemd naar de schilder Jacob Jordaens (Antwerpen 1593 - 1678). Hij werd erg beïnvloed door zijn wat oudere tijdgenoot Peter Paul Rubens. Hij raakte onder andere bekend als ontwerper van kartons voor wandtapijten, werkte veel in eigen land maar ook in Madrid, Zweden en Amsterdam. Na Rubens en Van Dyck was hij de belangrijkste Zuid-Nederlandse historieschilder. Hij werd, overeenkomstig zijn wens, begraven op het protestantse kerkhof te Putte in Nederland. Zijn naam werd in 1819 toebedeeld aan de kaai tussen de Koolvliet en de Werf bij het Steen.

Aanvankelijk werd de kaaiweg ten zuiden daarvan tot aan de Sint-Jansvliet, in 1819 **Van Dijkstraai** genoemd, naar de schilder Antoon van Dijck (1599 - 1641), de meest aristocratische van Rubens' leerlingen. Bij de rechtekking van de Scheldekaaien in 1880, schoof deze weg, die dan een gedeelte van een doorlopende verkeersweg zonder bruggen was geworden, een flink stuk op in oostwaartse richting. Om de namen Van

Dijckkaai en Van Dijckstraat beter uit elkaar te houden, werd in 1936 beslist de kaaiweg te noemen naar Ernest van Dijck (1861 - 1923), beroemd Wagnerzanger bij de Antwerpse opera, en aan de straatnaam bij het stadspark de voornaam van de schilder toe te voegen.

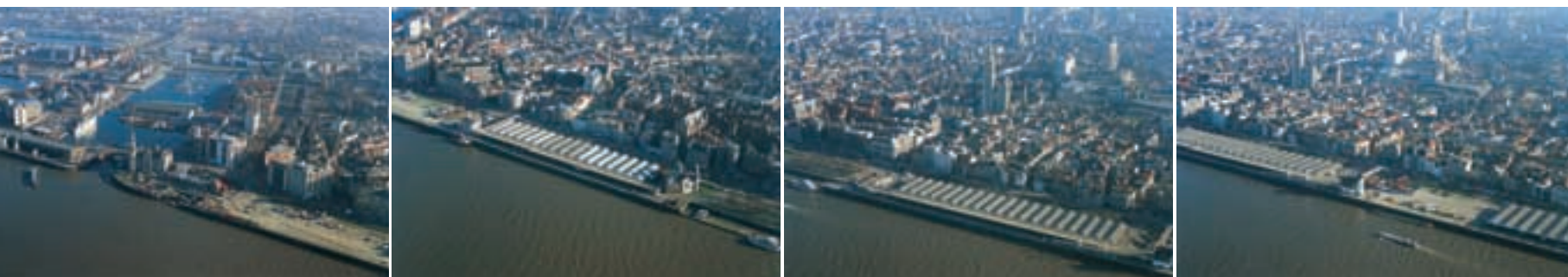
Dat één van de vernieuwde kaaien, de huidige **Plantinkaai**, de naam van aartsdrukker Plantin zou krijgen, lag gewoon voor de hand: de Sint-Jansvliet/ Steenhoudersvest passeerde vlakbij zijn woning en drukkerij aan de Vrijdagmarkt. Noordelijk van de grote kaai die hier in 1819 verdween was de Houtkaai of nieuwe Berderenwerf, loskade voor de schippers van de Boven-schelde. Meer zuidelijk, tegenover de Kromme Elleboogstraat, was de Hooikaai, waar vroeger hooi en stro werden gelost.

De oude Sint-Michielsabdij omvatte in zijn gloriejaren, rond 1569, het volledige gebied van de Kloosterstraat tot aan het Sint-Michielsbolwerk, vooruitspringend in de Schelde en van de Kromme Elleboogstraat tot aan de verdwenen Kaaistraat, ongeveer

waar nu de Goedehoopstraat ligt. In 1797 werden de kloosterlingen verbannen en de kerk werd omgebouwd tot entrepot. Op de kloostergronden werd een arsenaal gebouwd en langs de Schelde zou Napoleon Bonaparte zijn timmerwerf laten aanleggen voor het bouwen van een oorlogsvloot. Er is een tekening waarop tot negen schepen tegelijk in aanbouw zijn op langshellingen, waar ze haaks op het water van stapel konden lopen.

Het Franse scheepsarsenaal werd al in 1815 gesloopt. Koning Willem zou op nagenoeg dezelfde plaats een groot arsenaal bouwen, dat op zijn beurt, tijdens de beschietingen door generaal Chassé in 1830, samen met het entrepot (de voormalige Sint-Michielskerk) zou afbranden.

John Cockerill (1790 - 1840), ingenieur en industrieel, was de jongste zoon van William Cockerill, die in 1799 naar België was gekomen om in Verviers weefmachines te bouwen. Nadat hij enige tijd bij zijn vader had gewerkt, stichtte hij in 1817 te Seraing een fabriek voor de bouw van stoomma-

Op de foto's, van links naar rechts, een kijk op 3 kilometer Scheldekaaien: de Tavernierkaai, de Rouansekai, de Van Meterenkaai, de Orteliuskaai, de Koolkaai,

chines die dankzij de steun van koning Willem uitgroeide tot één van de grootste van Europa. Het was de aanloop tot het ontstaan van een reusachtige metaalnijverheid in de omgeving van Luik. Na het overlijden van John Cockerill werd zijn bedrijf tot een vennootschap omgevormd. Die 'société Cockerill' bouwde in 1844 haar scheepstimmerwerven op de gronden van het Kasteelplein, tussen de huidige Scheldeen Timmerwerfstraten, aan de noordergrens van de latere **Cockerillkaai**. In 1873 werden deze installaties naar Hoboken overgebracht.

Adrien de Gerlache (1866 - 1934) had in 1898 de leiding bij de zuidpoolexpeditie met het schip de Belgica. Hoewel er natuurlijk weinig gelijkenis is met de prestaties van Christophorus Columbus (1451 - 1506), die op weg naar Indië in 1492 Amerika ontdekte, of met Jacob le Maire (1585 - 1616), ontdekkingsreiziger van Antwerpse afkomst, die in 1616 kaap Hoorn en de naar hem genoemde straat aan de uiterste zuidpunt van Zuid-Amerika exploreerde, was de Gerlache één van de laatste 'ontdekkingsreizigers'. Ter gelegenheid van de 50ste verjaardag van zijn expeditie, werd de naam Statiekaai op vraag van de Kamer van Koophandel in 1948 gewijzigd in **De Gerlachekaai**.

Ook de **Ledeganckkaai** kreeg haar naam naar aanleiding van een 50ste verjaardag, die van het overlijden van Karel Lodewijk Ledeganck (1805-1847). Hij was o.m. dichter van de drie Zustersteden, gebruikte als eerste onze moedertaal in de Oost-Vlaamse provincieraad, vertaalde het burgerlijk wetboek en was samen met Jan Frans Willems één van de topfiguren uit de eerste periode van de Vlaamse Beweging. De kaaiweg

De 'lichtjes van de Schelde' vandaag, met rechts het Zuiderterras en de O.L.Vrouw-Katedraal...

kreeg in 1899 zijn naam overeenkomstig het verzoek van de Ledeganckkring uit Eeklo.

Als eerste haven op het Europese continent voerde Antwerpen sinds 1861 ruwe petroleum aan in houten vaten, aan een speciaal daartoe gebouwde houten steiger op de linkeroever van de Schelde. In 1887 zou speciaal voor die petroleumtrafiek het Amerikadok worden geopend. Maar veiligheidsvoorzieningen waren nog onbekend en brandbestrijding zo goed als onbestaande. Na een ontploffing en enkele felle branden werd de petroleumoverslag verbannen naar het Zuid, de vage gronden in het grensgebied met Hoboken, waar inmiddels een petroleumsteiger of petroleumpier werd opgericht aan de **Petroleumkaai**. Daarna duurde het nog tot 1949 vooraleer rond het Marshalldok een echte petroleumhaven werd uitgebouwd.

Tijdens het bestuur van baron E. Sadoine, directeur-generaal van Cockerill van 1865

tot 1887, werden de installaties dus in 1873 naar Hoboken overgebracht. Hij wordt opgevolgd door Adolf Greiner (1842 - 1915), wiens activiteiten zich, behalve op het bouwen van havenkranen, ook richten op de bouw van de maalboten voor de lijn Oostende-Dover. De scheepswerf is inmiddels stilgelegd, de zaat onbemand, de schippers vertrokken en de scheepsbouw gereduceerd tot kleine herstellingen in de drogедок.

Er resten natuurlijk nog sporen in het Steen (Nationaal Scheepvaartmuseum) in het maritiem openluchtmuseum, zeg maar de boeienweide op Linkeroever en het varend openluchtmuseum voor de binnenvaart, een privé-initiatief in het Bonapartedok. Maar kom, de tijd zit erop en we varen naar huis, de 'lichtjes van de Schelde' tegemoet.

Tekst ontleend aan het Antwerps Stadsarchief (Gie Stappaerts, juni 2002).
Foto's: verzameling Gemeentelijk Havenbedrijf Antwerpen.

de Jordaenskaai, de Ernest Van Dijckkaai, de Plantinkaai, de Sint-Michielskaai, de Cockerillkaai, de De Gerlachekaai, de Ledeganckkaai ...